

Marek Stachowski*

Uniwersytet Jagielloński
Kraków

***Rachatlukum w słowiańskich ustach*¹**

Pol. *rachatlukum* i jego odpowiedniki w pozostałych językach słowiańskich nie wydają się skomplikowane czy choćby interesujące etymologicznie. Zwykło się je na ogół wyprowadzać z tur. (< arab.) *rāḥat al ḥalkūm*, dosł. ‘relaks/przyjemność (dla) gardła’. Ta powszechna akceptacja takiego etymonu sugeruje, że etymologia znajduwana w kompendiach wszystko wyjaśnia i nie wymaga dalszych dyskusji. W rzeczywistości sytuacja jest znacznie bardziej skomplikowana. Ów powszechnie przyjęty etymon orientalny nie tłumaczy bowiem pod względem fonetycznym ani jednego refleksu słowiańskiego w sposób wystarczający i jest przy tym ułomny arabistycznie. Niewątpliwą prawdą wydaje się, że tur. *lokum* powstało ze skrócenia *rahat-lokum*, jak podają właściwie wszystkie kompendia, ale nie tłumaczą one, dlaczego i w jaki sposób doszło do tego skrócenia. A jak długo nie rozumiemy ani przyczyn, ani mechanizmu skrócenia, tak długo nie możemy być

---

* Marek Stachowski, Full Professor, Jagiellonian University, Institute of Slavonic Studies, Kraków, Poland.

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0667-8862>.

e-mail: marek.stachowski@uj.edu.pl

¹ Obszerne fragmenty niniejszego artykułu były przedstawione jako referat na międzynarodowej konferencji „Słowiańskie przyjemności 3: Wielojęzyczność” (Kraków, 26–28.10.2017). Za dyskusję i pomoc w ustaleniu niektórych postaci chronologicznych i fonetycznych serdecznie na tym miejscu dziękuję (w porządku alfabetycznym): Mirosławie Podhajeckiej (Opole), Wolfgangowi Schweickardowi (Saarbrücken) i Janowi Sokołowskiemu (Wrocław). O projekcie pomocnego tu słownika zob. Schweickard 2011.

pewni, że *lokum* powstało przez zwykłe skrócenie *rahat-lokum*, tym bardziej, że w etymonie arabskim nie było przecież wyrazu *lokum*.

Dystrybucja podstawowych postaci słowiańskich przedstawia się następująco²:

pol. *rachatlukum*

cz. *rahatlokum* || *rahat* ~ *rachat*^[a] || *lokum*

słc. *lokum*

brus., ukr., ros. *lukum* (~ † *lokum*)

słń. *ratluk*

serb., chorw. *rahat-lokum* ~ *ratlokum*^[b] || *rahat-lukum* ~ *rahat-lukumi*^[c] || *rahatluk*^[d] ~ *ratluk* || *lokum*^[e]

bułg. *lokum* (~ † *rachat-lokum*)^[f]

mac. *lokum* (~ † *raat-lokum*)^[g]

Można poczynić kilka obserwacji i zadać kilka prostych pytań, na które wcale nie usłyszy się od razu prostych odpowiedzi: Dlaczego pierwszy człon (*rachat-*) czasami ginie? Albo może: Dlaczego czasami się pojawia, jeśli w języku tureckim w użyciu jest dziś tylko *lokum*? Jak się mają do siebie wyrażenie arabskie *rāhat al ḥalkūm* i jego odpowiednik turecki *lokum*? Dlaczego raz jest *lokum*, a raz *lukum*? Jak i gdzie powstała postać *ratluk* używana w języku serbskim, chorwackim i słoweńskim? Dlaczego po czesku używa się samodzielnie *rahat* ~ *rachat*, czego nie znają języki słowiańskie na Bałkanach?

Do powyższego zestawienia być może wolno dodać jeszcze dwa następujące wyrazy:

serb., chorw. *lokuma* ‘eine Art Krapfen’ (Karadžić 1852: 333; Matzenauer 1870: 244)
 chorw. *lokma* ‘1. zalogaj; 2. okruglica od slatkoga tijesta’ (Anić, Goldstein 2000: 802)

Czy wyrazy te należy łączyć z *rachatlukum*? Fonetycznie są wprawdzie bliskie wyrazom *lokum* ~ *lukum*, ale znaczenia ‘1. kęs, gryz; 2. rodzaj pączka’, choć nie skrajnie odległe, ale jednak nie przystają w sposób naturalnie zrozumiały do znaczenia ‘rachatlukum’.

² Źródła do spisu form słowiańskich: [a] SSSJČ 2011; [b] Maretić 1952: 949; [c] Budmani, Maretić 1904–1910: 140 (s.v. *lokuma*); Maretić 1952: 949; [d] Klaić 1979: 1128; [e] serb. *lokum* (S. Stachowski 1992: 48) ~ *lukum* (Petrović 2012b: 197); [f] BER VI: 192; [g] Starova 2014: 479.

Jak widać, etymologia słowiańskich nazw rachatłukum nie jest wbrew oczekiwaniom banalnie prosta i na niektóre pytania nie zdołamy tu dać jednoznacznej odpowiedzi³. Spróbujemy jednak wytłumaczyć przynajmniej niektóre kwestie.

Stosunkowo łatwo da się wyjaśnić pochodzenie *-i* w serb., chorw. *rahat-lukumi*. Jest to mianowicie ślad gr. λουκούμι, „with *-i* resulting from the word’s assimilation to the Greek neuter declension” (Urban 2015: 233). Najwyraźniej postać *lukumi*, będąca refleksem wariantu greckiego uległa kontaminacji z serbskim i chorwackim *rahat-lukum*. Tym samym wariant serbski i chorwacki *rahat-lukum* możemy uznać za turcyzm, który w językach słowiańskich pojawił się wcześniej niż turko-grecyzm *rahat-lukumi*.

Jak widać, nawet drobna korekta, jaką jest wyjaśnienie *-i*, wnosi pewien wkład w zrozumienie chronologii powstawania niektórych wariantów fonetycznych serbskiej i chorwackiej nazwy rachatłukum.

Choć zestaw i dystrybucja nazw słowiańskich nie tworzą obrazu nadzwyczaj różnicowanego ani chaotycznego, niełatwo jest wśród tych form dostrzec punkt początkowy i punkt końcowy ewolucji ani klarownie wyróżnić jej etapy. Stąd pojawiła się myśl o kontaminacji dwóch początkowo niezwiązanych z sobą wyrazów jeszcze na gruncie tureckim, tak że języki słowiańskie odzwierciedlałyby poszczególne etapy zmian w miarę ich pojawiania się w tureczyźnie. Koncepcja istnienia początkowo dwóch odmiennych etymologicznie wyrazów została zasugerowana w ogólnych zarysach już wcześniej (S. Stachowski 2014: 467). Z przyjemnością dowiedziałem się w trakcie pracy nad tym tematem, że i Wolfgang Schweickard myśli o podobnym rozwiązaniu w słowniku, nad którym obecnie pracuje⁴.

Wiele informacji istotnych dla nas przynosi Urban (2015). Najważniejsze są tu dwa aspekty: Po pierwsze słusznie koryguje on frazę arabską, której drugi człon powinien mieć samogłoskę *-u-* w pierwszej sylabie⁵, tak że całość powinna brzmieć *rāhat al ħulḳūm* (Urban 2015: 234), ale od razu pragnę dodać, że postać z wykładnikiem nominatiwu przy członie pierwszym brzmiała (*rāhatu al

³ Wydaje się, że sytuacja taka jest w badaniach nad losem turcyzmów i turkizmów w językach słowiańskich znacznie częstsza, niż wcześniej sądzono. Na szczęście w ostatnich latach daje się zaobserwować tendencja do dokładniejszego rozpracowywania ewolucji poszczególnych wyrazów w tej grupie zapożyczeń, zob. np. Petrović 2012a, Leschber 2016, M. Stachowski 2017.

⁴ Zob. przyp. 1 powyżej.

⁵ Arab. *ħulḳūm* ‘Kehle, Rachen’ (WAB 192b), choć *ħalḳ* id. (WAB 192a). Ponieważ wyrazy te są synonimami, przypuszczalnie skontaminowano je w którymś słowniku bądź innym kompendium i powstała w ten sposób postać *ħalḳūm* powtarzali potem pozostali autorzy kompendiów sławistycznych.

ḥulkūm >) *rāḥatu-ʿl ḥulkūm*, co w języku tureckim dało refleks w postaci *rahatü-ʿl hulkum* ~ *rahati-ʿl hulkum*⁶.

Przyznać należy, że przynajmniej w niektórych słownikach widać starania autorów o ustalenie poprawnego etymonu. Na przykład, Marko Snoj podaje w 2. wydaniu swojego słownika etymologicznego etymon turecki w formie *rahatlokum*, *rahati halkum*, a ostateczne źródło arabskie w postaci *rāḥāt-ul-ḥalqum* (czyli już z *-ul-*, ale jeszcze z *ḥal-*, dwoma długimi *ā* w *rāḥāt*, krótkim *-um* i błędnym zapisem *-ul-* w miejsce *u-l*, natomiast symbol <q> jest w transkrypcjach arabistycznych równoważny symbolowi <k>). Wyrażenie arabskie wywiedzione jest z *rāḥā* (bez wyjaśnienia braku *-t*) i *ḥalqum*. Natomiast w 3. wydaniu tego słownika widzimy wprawdzie nadal tur. *rahatlokum* i *rahati-halkum* (tu z dodanym myślnikiem i z zachowanym *ha-*), ale za to źródło arabskie jest w formie *rāḥatʿul ḥulkūm*, a więc w zasadzie nieomal poprawnie (powinno być: *rāḥatuʿl* albo *rāḥatu-ʿl* bądź *rāḥatuʿl*), choć bez zmiany pozostało niezrozumiałe teraz *hal-* w refleksie tureckim i oba składniki arabskie *rāḥā* i *ḥalqum* (Snoj 2016). Najwidoczniej autor mechanicznie wstawił częściowo poprawiony etymon ar. *rāḥatʿul ḥulkūm* w miejsce błędnego ar. *rāḥāt-ul-ḥalqum*, nie zmieniając w tekście ani tego, co przed nim, ani tego, co po nim. Tym niemniej, staranie o ustalenie poprawnej rekonstrukcji etymonu jest tu niewątpliwie dobrze widoczne.

Urban omawia ponadto dwie możliwości przekształcenia wyjściowej frazy arabskiej w postać turecką typu *rahat(-i) lokum* – fonetyczną i kontaminacyjną (Urban 2015: 236). Ponieważ wyjaśnienie fonetyczne również musi się w pewnym momencie odwołać do kontaminacji (i z tego powodu należałoby je nazwać raczej „fonetyczno-kontaminacyjnym”), w dalszym ciągu niniejszego studium skupię się głównie na owej kontaminacji jako elemencie, którego nie da się pominąć. Poniżej przedstawię swoje ujęcie procesu, z jakim mamy tu do czynienia.

Deser nazywany dawniej po turecku *rahatü-ʿl hulkum* ~ *rahati-ʿl hulkum* był galaretką produkowaną ze skrobi ziemniaczanej, wody, cukru, kwasu cytrynowego i kwasu winnego, czasem z dodatkiem migdałów i innych bakalii. Produkt finalny miał kształt kielbasy, którą w drugim etapie produkcji cięto na niewielkie kostki i posypywano zwykle wiórkami kokosowymi albo cukrem pudrem. Znajomość tych dwu etapów będzie nam przydatna w dalszym ciągu rozważań etymologicznych.

Wcześniej jednak jeszcze słowo o rozwoju fonetycznym. Ponieważ spółgłoska *h* jest po turecku artykułowana słabo, niejednokrotnie zanika w wymowie zupełnie. Tak też musiało się stać z postacią tur. *rahati-ʿl hulkum*, która po zaniku *-h-* dała *rahati-ʿl ulkum*. Do tego wariantu zaraz powrócimy.

⁶ Powody zmiany arab. *ul* na tur. *ül* ~ *il* (a także dalsza ewolucja do postaci tur. *rahat-i lokum*) nie będą tu dyskutowane.

Wśród kulinarnych terminów arabskich zapożyczonych do języka tureckiego był też inny wyraz o podobnym brzmieniu, a mianowicie *lokma* (< arab. *luḵma*)⁷ ‘1. kęs, gryz; 2. mały pączek, który można włożyć na raz do ust’. Wyraz ten miał dwie formy pluralu w języku arabskim: *luḵam* i *luḵamāt* (Zenker 1866: 794 i n.). Spośród nich tylko ta pierwsza jest dla nas istotna.

Ponieważ rachatlukum podawane było w formie małych kostek⁸, które można było włożyć na raz do ust jak małe pączki, doszło tu najprawdopodobniej do kontaminacji tureckiego wariantu po elizji *-h-*, tj. *rahat* ‘l *ulkum* ‘rachatlukum’ z tur. *lokam* ~ *lakom* (< arab. *luḵam* ‘pączki’), wskutek czego powstała m.in. postać typu **rahatil-lakom*, która później zostanie poświadczona w formie ściągniętej *rahatlakom* (Zenker 1866: 795a). Niejasna jest kwestia, jak się do tej postaci tureckiej ma franc. 1838 *rahatlakum* (Schweickard [w przygotowaniu]), gdyż jest ono zapisane, jak widać, dość późno. Możliwe, że albo było ono przejęte z tureckiego wcześniej, ale długo pozostawało niepoświadczona na piśmie, albo też jest nowszym zapożyczeniem z jakiegoś innego źródła, np. jakiegoś języka (w tym być może dialektu tureckiego?) na Bałkanach. Rzecz jest w chwili obecnej zupełnie niejasna.

O ile metateza widoczna w przytoczonym powyżej *lakom* jest zjawiskiem sporadycznym, o tyle ujednoczenie arabskiej sekwencji wokalicznej *o - a* pod względem labialności do tur. *o - u* było na tyle powszechne, że powstałe w ten sposób tur. *lokum* wyparło z czasem całkowicie wcześniejsze *lokam*. Nie wiemy, kiedy to się stało. W każdym razie w końcu XVII wieku postać *lokam* wciąż była jeszcze znana, choć już ograniczona do języka literackiego⁹.

Dalsza zmiana tur. *lokum* > tur. **lukum*, choć postać taką trudno jest ze względu na specyfikę pisma arabskiego zidentyfikować w słownikach osmańskich, dobrze jest zaświadczone w słowiańskich formacjach jako *rachat-lukum* (zob. wyżej), ale także w językach Europy Zachodniej, np. ang. 1855 *rahat-lukum* (Urban 2015: 232)¹⁰, franc. 1858 <rahat-loukoum> = *rahat-lukum*, wł. 1872 <rahat-lukumm> = *rahat-lukum* (Schweickard [w przygotowaniu]) itd. Niestety nie umiem rozstrzy-

⁷ Oddanie arabskiej samogłoski *-u-* przez *-o-* w tureckim nie jest reprezentacją standardową, ale też nie hapaksem. Zdarza się tak czasem przed grupą *-kC-*, zwłaszcza, acz nie tylko, gdy *C* jest spółgłoską nosową. Przykłady i komentarze zob. K. Stachowski 2015: 288. Ciekawe, że sytuacja kształtuje się inaczej w wypadku arab. *-ū-* > tur. *-o-*, choć i tam często w sylabie następniej występuje spółgłoska nosowa (op. cit. 290).

⁸ Stąd też w 2. połowie XIX w. nazywano w angielskim rachatlukum także *lumps of delight*.

⁹ Meninski (1680: 4191a) pisze o postaci *lokum*: „vulg. pro لقم *lokam*”.

¹⁰ Pewną osobliwością jest postać z metatezą członów składowych, zapisana po raz pierwszy w angielskim w roku 1887 jako <loukoum-rahat>, tj. *lukum-rahat*; w historii języka angielskiego pojawi się ona jeszcze tylko dwukrotnie, i to w XXI w. [!] (Urban 2015: 232), więc są to chyba powtórzenia zapisu z 1887 roku.

gnąć, czy formy te zapożyczono do Europy Zachodniej bezpośrednio od Turków czy też na Bałkanach od Słowian. Jest to kolejny temat badawczy dla przyszłych pokoleń.

Innym ciekawym aspektem jest to, że postać typu *rahat-lokum* jest w językach słowiańskich mniej więcej równie częsta jak *rahat-lukum*, podczas gdy w językach Europy Zachodniej *rahat-lokum* zdecydowanie przeważa nad *rahat-lukum*. I nie tylko pod względem ilości poświadczeń, ale także w sensie chronologicznym – o ile złożenie (*rahat-*)*lukum* poświadczone jest w Europie Zachodniej, jak się wydaje, po raz pierwszy w 1855 roku w zabytku angielskim, o tyle wariant (*rahat-*)*lokum* znany jest już od zapisu niemieckiego w *Bemerkungen über Rußland* Balthasara von Campenhausen z 1807 roku (Schweickard [w przygotowaniu]) i tym samym w angielskim przekładzie tego dzieła z 1808 roku, a więc mniej więcej pół stulecia wcześniej. Kolejnym ciekawym zadaniem byłoby w tym świetle naniesienie wszystkich dostępnych danych leksykologicznych na mapy i przeprowadzenie ich interpretacji arealnej. Czy na przykład wariant z *lokum* był zapożyczony do języków Europy Zachodniej bezpośrednio z tureckiego, gdzie ‘rachatlukum’ do dziś się nazywa właśnie *lokum*, a wariant z *lukum* z języków słowiańskich na Bałkanach? Nie jest to wcale pewne, bo kontekst u Campenhausena wskazuje raczej na Bałkany:

Ein andres Konfekt, welches den Moldauern und Türken gemein ist, sind in Würfel-form getrocknete Weinbeeren, die mit Mehl und Zucker zu einer Paste geknetet sind, und auf Türkisch *Rahat-Lokum*, auf Moldauisch *Rat-dolze*¹¹ heißen” (von Campenhausen 1807: 155)

Języki wschodniosłowiańskie są jedynymi, które używają postaci *lukum* samodzielnie. Ponieważ wyparła ona dawniej dobrze w nich znane *lokum*, domyślam się, że jest postacią nowszą i ze względu na *lu-*, nie *lo-*, przypuszczalnie zapożyczoną z języków kipczackich.

Z kolei w języku czeskim pierwszy człon złożenia, tj. *rahat* uzyskał pełną samodzielność (SSJČ 2011). Ciekawa rzecz, że podobnie się stało w arabskim, gdzie *rachatlukum* bywa nazywane samym *rāḥat* (~ *rāḥa*). Mało jest chyba możliwy bezpośredni wpływ arabski na czeski, ale takie zjawisko nie jest ograniczone wyłącznie do czeszczyzny. Z faktu, że rachatlukum również po rumuńsku nazywa się *rahat* wolno domniemywać, że tendencja ta objęła większy areal, a czeska nazwa *rachat* ~ *rahat* jest zapożyczeniem nie od Turków, ale z Bałkanów, być może właśnie z rumuńskiego.

¹¹ Postać mołdawską Campenhausena ‘Rat-dolze’ rozumiem jako *rat-dolce* < *rat* (= rum. *rahat*) ‘rachatlukum’ + *dolce* (= rum. *dulce*) ‘słodki’.

Osobiście skłaniałbym się do ostrożnego rozumienia obu tych przejawów wyodrębniania się jednego członu złożenia jako faz ewolucyjnych w takim samym procesie. Nie jestem pewien, czy należy włączyć tu też wspomniany w przypisie wariant ang. 1887 *lukum-rahat*, widząc i w nim tendencję do rozluźnienia związków między oboma członami.

Słoweński, serbski i chorwacki z kolei są jedynymi językami, które znają wariant *ratluk*, przy czym w serbskim i chorwackim poświadczona jest również postać *ratlokum*. Ponieważ słoweński nie ma nazwy rachatłukum, która mogłaby zostać skrócona do *ratluk*, musi to być zapożyczenie z serbskiego i/lub chorwackiego (tak też Snoj 2003: 603). Serbskie i chorwackie *ratlokum* da się dość łatwo wyjaśnić procesem fonetycznym: słabe tur. *h* często wypada i w samym tureckim, czego śladem jest zarówno serb., chorw. *rat* (obok *rahat*) ‘bequem, gut und gern’ (Ristić, Kangrga 1928: 880) jak i mac. *raat* ~ *raatlak* ‘cisza, spokój, wygoda’ (Jašar-Nasteva 2001: 107 121; Cvetkovski 2017: 77). Możliwe więc, że serb. i chorw. *rahatlokum* zmieniło się fonetycznie > *raatlukum > *ratlokum*, ale wyobrażalna jest też hioproprawną substytucja *rat-* w miejsce *rahat-* na gruncie języków słowiańskich.

Można się domyślać, że postać *ratlokum* miała także wariant paralelny z *lukum*, tzn. *ratlukum. Trudniej jednak rozstrzygnąć, czy powstał on jeszcze w tureckim, czy już w językach słowiańskich na Bałkanach. Problem ten nie jest całkiem nieistotny, ponieważ od jego rozwiązania zależy ustalenie, czy franc. 1840 «*ratteloucoums*» = *ratlukum* (Schweickard [w przygotowaniu]) zapożyczono z Turcji czy ze słowiańszczyzny Bałkanów.

Zdecydowanie trudniejsze do wyjaśnienia są postacie *ratluk* ~ *rahatluk*. Ich wzajemny stosunek da się wprowadzić tak samo łatwo wytłumaczyć jak stosunek *ratlokum* do *rahatlokum*, ale mniej zrozumiałą jest brak *-um*. Możliwe, że owo *-um* zinterpretowano mylnie jako sufiks posesywny 1. os. sg. i odrzucono go hioproprawnie. Choć ktoś, kto wie, że to mógłby być ewentualnie sufiks posesywny, powinien by też wiedzieć, że wówczas poprzedzająca go spółgłoska zapewne byłaby dźwięczna (tak, jak to się dzieje w derywatach na *-luk*), tzn. wyraz ten powinien by brzmieć *rahatlugum. Druga możliwość wytłumaczenia powstania wariantu *rahatluk* wydaje się jeszcze bardziej karkołomna. Zasadzałyby się ona na dwóch etapach zmian: (1) wydzielenie *rahat* z *rahatlukum*; (2) samodzielne utworzenie derywatu z również zapożyczonym z tureckiego sufiksem *-luk*.

Największym problemem nie jest tu tworzenie wyobrażalnych scenariuszy zmian, ale fakt, że, jak się zdaje, nie dysponujemy argumentami, które by pozwoliły wybrać scenariusz poprawny albo przynajmniej najbardziej prawdopodobny.

* * *

Poniżej przedstawiam 5 etapów w ewolucji tego wyrażenia na gruncie języka tureckiego. Wśród poszczególnych wariantów, które się tam pojawiają, można znaleźć źródła wszystkich podstawowych postaci słowiańskich. Znaczenia podaję skrótowo: ‘k’ = kęs’; ‘p’ = ‘pączek’; ‘r’ = ‘rachatłukum’. Symbol ↔ oznacza kontaminację.

[A] arab. *rāḥatu-’l ḥulkūm* ‘r’ > tur. *rahatī-l hulcum* ~ *rahatī-l hulcum* id. – Zob. [D]

[B] arab. sg. *luḡma* ‘1. k; 2. p’ > tur. *lokma* ‘1.2. id.’. – Zob. [C]

[C] arab. pl. *luḡam* (< sg. *luḡma*, zob. [B]) > tur. coll. *lokam* > *lakom* > *lokum* > *lukum ‘r’. – Zob. [E]

[D] tur. *rahatī-l hulcum* > *rahatī-l ulcum. – Zob. [A], [E]

[E] tur. *rahatī-l ulcum (zob. [D]) ↔ tur. *lukum ~ *lokum* ~ *lakom* (zob. [C]) > tur. *rahatī-l lukum ~ *rahatī-l lokum ~ *rahatī-l lakom > *rahatī-lukum ~ *rahatī-lukum ~ *rahatī-lakom > *rahat-lukum ~ *rahat-lukum ~ *rahat-lakom

Słowo wypada jeszcze powiedzieć o wspomnianej wyżej postaci serbskiej i chorwackiej: *lokuma* ‘mały pączek’. Ze swej strony widziałbym w niej skutek albo kontaminacji tur. *lokma* (< arab. sg.) z tur. *lokum* (< arab. pl.), dokonanej już na gruncie słowiańskim, albo rozwinięcia tur. *lokum* o -a przez analogię do słowiańskiego femininum *okruglica*. Ponieważ jednak wyraz serbski i chorwacki ma również znaczenie ‘kęs’, co odpowiada znaczeniu tureckiego *lokma*, pominiętego w tej drugiej interpretacji, uważam, że pierwsza z tych dwu możliwości jest bardziej prawdopodobna.

Natomiast o gr. -i w serb. i chorw. *rahat-lukumi* była już mowa powyżej.

I wreszcie: tur. *lokum*, którego refleksy w językach słowiańskich są dość powszechne, nie jest skróceniem wcześniejszego **rahat(i)-lokum*, lecz rezultatem zmiany semantycznej od (ar.) ‘kęs, gryz’ do (tur.) ‘kostka rachatłukum brana na jeden kęs do ust’ > ‘rachatłukum’.

Literatura

Anić V., Goldstein I., 2000, *Rječnik stranih riječi*, Zagreb.

BER VI, 2002 = *Български етимологичен речник*, т. 6, ред. М. Рачева, Т. Годоров, София.

Budmani P., Maretić T., 1904–1910, *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, sv. 6, Zagreb.

von Campenhausen B., 1807, *Bemerkungen über Rußland, besonders einige Provinzen dieses Reichs und ihre Naturgeschichte betreffend, nebst einer kurzgefaßten Geschichte der Zaparoger Kosaken, Bessarabiens, der Moldau und der Krimm* [!], Leipzig.

Светковски 2017 = Цветковски В., *Ејнолинџвисџички особености на шурскиите лексички заемки во колоквијалнои македонски јазик во Битола*, Скопје.

- Jašar-Nasteva 2001 = Јашар-Настева О., *Турскије лексички елементи во македонској јазик*, Скопје.
- Karadžić 1852 = Караџић Вук С., *Српски рјечник исцљумачен њемачкијем и лајтинскијем ријечима*, Београд.
- Klaić B., 1979, *Rječnik stranih riječi*, Zagreb.
- Leschber C., 2016, *The Turkish loanwords čalga in Bulgarian and manéle in Romanian*, „*Studia Linguistica Universitatis Iagellonicae Cracoviensis*”, vol. 133, pp. 269–274.
- Maretić T., 1952, *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, sv. 12, Zagreb.
- Matzenauer A., 1870, *Cizí slova ve slovanských řečech*, Brno.
- Meninski F. à Mesgnien, 1680, *Thesaurus linguarum orientalium Turcicae, Arabicae, Persicae*, Viennae.
- Petrović S., 2012a, *Scr. немар ‘chief architect’ – a Turkish word in Slavic guise?*, [in:] *Theory and empiricism in Slavonic diachronic linguistics*, eds. I. Janyšková, H. Karlíková, Praha, pp. 327–334.
- Petrović 2012b = Петровић С., *Турцизми у српском њризренском ѓовору. На мајеријалу из рукописне збирке речи Димитрија Чемерикића*, Београд.
- Ristić, Kangrga 1928 = Ристић С., Кангрга Ј., 1928, *Речник српскохрватској и немачкој језика*, дел 2, Београд.
- Schweickard W., 2011, *Osmanismen in den europäischen Sprachen. Vorüberlegungen zu einem vergleichenden historischen Wörterbuch*, „*Lexicographica*”, vol. 27, pp. 221–239.
- Snoj M., 2003, *Slovenski etimološki slovar*, 2. wyd., Ljubljana.
- Snoj M., 2016, *Slovenski etimološki slovar*, 3. wyd. [s.v. *ratluk* zob.: <http://www.fran.si/193/marko-snoj-slovenski-etimoloski-slovar/4291165/rtluk?FilteredDictionaryIds=193&View=1&Query=ratluk>].
- SSJČ, 2011 = *Slovník spisovného jazyka českého*, ed. B. Havránek et al., [s.v. *rahat* ~ *rachat* zob.: <http://ssjc.ujc.cas.cz/search.php?hledej=Hledat&heslo=rahat&sti=EMPTY&where=hesla&hsubstr=no>].
- Stachowski K., 2015, *Phonetic adaptation of Arabic loanwords in Argenti's Ottoman Turkish (1533)*. Part 2: *Vowels*, [in:] *Oriental studies and arts. Contributions dedicated to Professor Tadeusz Majda on his 85th birthday*, eds. A. Bareja-Starzyńska, K. B. Stanek, M. Godzińska, A. A. Sulimowicz, M. Szpindler, J. Bojarska-Ciešlik, Warszawa, pp. 279–304.
- Stachowski M., 2017, *Polskie karawana i karawan na tle innych języków słowiańskich i niektórych zachodnioeuropejskich*, „*LingVaria*” rocz. 12, nr 1 (23), s. 183–197.
- Stachowski S., 1992, *Türkische Lehnwörter im serbischen Dialekt von Piroć*, Kraków.
- Stachowski S., 2014, *Słownik historyczno-etymologiczny turcyzmów w języku polskim*, Kraków.
- Starova 2014 = Старова Л., *Балканвавилонци*, Скопје.
- Urban M., 2015, *The treatment of Turkic etymologies in English lexicography. Lexemes pertaining to material culture*, Kraków.
- WAB = Krahl G., Gharieb Gh. M., 1984, *Wörterbuch Arabisch-Deutsch*, Leipzig.
- Zenker J. Th., 1866, *Türkisch-arabisch-persisches Handwörterbuch*, vol. 2, Leipzig.

References

- Anić V., Goldstein I., 2000, *Rječnik stranih riječi*, Zagreb.
- Budmani P., Maretić T., 1904–1910, *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, vol. 6, Zagreb.
- Bŭlgarski etimologičen rečnik* [BER VI], 2002, vol. 6, eds. M. Račeva, T. A. Todorov, Sofia.
- von Campenhausen B., 1807, *Bemerkungen über Rußland, besonders einige Provinzen dieses Reichs und ihre Naturgeschichte betreffend, nebst einer kurzgefaßten Geschichte der Zaporoger Kosaken, Bessarabiens, der Moldau und der Krimm* [!], Leipzig.
- Cvetkovski V., 2017, *Etmolingvistički osobenosti na turskrite leksički zaemki vo kolokvijalniot makedonski jazik vo Bitola*, Skopje.
- Jašar-Nasteva O., 2001, *Turskrite leksički elemeti vo makedonskiot jazik*, Skopje.
- Karadžić Vuk S., 1852, *Srpski rječnik istumačen njemačkijem i latinskijem riječima*, Beograd.
- Klaić B., 1979, *Rječnik stranih riječi*, Zagreb.
- Krahl G., Gharieb Gh. M., 1984, *Wörterbuch Arabisch-Deutsch* [WAB], Leipzig.
- Leschber C., 2016, *The Turkish loanwords čalga in Bulgarian and manéle in Romanian*, „*Studia Linguistica Universitatis Iagellonicae Cracoviensis*”, vol. 133, pp. 269–274.
- Maretić T., 1952, *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, vol. 12, Zagreb.
- Matzenauer A., 1870, *Cizí slova ve slovanských řečech*, Brno.
- Meninski F. à Mesgnien, 1680, *Thesaurus linguarum orientalium Turcicae, Arabicae, Persicae*, Viennae.
- Petrović S., 2012a, *Scr. neimar ‘chief architect’ – a Turkish word in Slavic guise?*, [in:] *Theory and empiricism in Slavonic diachronic linguistics*, eds. I. Janyšková, H. Karlíková, Praha, pp. 327–334.
- Petrović S., 2012b, *Turcizmi u srpskom prizrenskom govoru. Na materijalu iz rukopisne zbirke reči Dimitrija Čemerikića*, Beograd.
- Ristić S., Kangrga J., 1928, *Rečnik srpskohrvatskog i nemačkog jezika*, vol. 2, Beograd.
- Schweickard W., 2011, *Osmanismen in den europäischen Sprachen. Vorüberlegungen zu einem vergleichenden historischen Wörterbuch*, „*Lexicographica*”, vol. 27, pp. 221–239.
- Slovník spisovného jazyka českého* [SSJČ], ed. B. Havránek et al., 2011, [s.v. *rahat* ~ *rachat* zob.: <http://ssjc.ujc.cas.cz/search.php?hledej=Hledat&heslo=rahat&sti=EMPTY&where=hesla&hsubstr=no>].
- Snoj M., 2003, *Slovenski etimološki slovar*, 2th ed., Ljubljana.
- Snoj M., 2016, *Slovenski etimološki slovar*, 3th ed. [s.v. *ratluk* zob.: <http://www.fran.si/193/marko-snoj-slovenski-etimoloski-slovar/4291165/rtluk?FilteredDictionaryIds=193&View=1&Query=ratluk>].
- Stachowski K., 2015, *Phonetic adaptation of Arabic loanwords in Argenti's Ottoman Turkish (1533)*. Part 2: *Vowels*, [in:] *Oriental studies and arts. Contributions dedicated to Professor Tadeusz Majda on his 85th birthday*, eds. A. Bareja-Starzyńska,

- K. B. Stanek, M. Godzińska, A. A. Sulimowicz, M. Szpindler, J. Bojarska-Cieślik, Warszawa, pp. 279–304.
- Stachowski M., 2017, *Polskie karawana i karawan na tle innych języków słowiańskich i niektórych zachodnioeuropejskich*, „LingVaria” vol. 12, no. 1 (23), pp. 183–197.
- Stachowski S., 1992, *Türkische Lehnwörter im serbischen Dialekt von Pirot*, Kraków.
- Stachowski S., 2014, *Słownik historyczno-etymologiczny turcymów w języku polskim*, Kraków.
- Starova L., 2014, *Balkanovavilonci*, Skopje.
- Urban M., 2015, *The treatment of Turkic etymologies in English lexicography. Lexemes pertaining to material culture*, Kraków.
- Zenker J. Th., 1866, *Türkisch-arabisch-persisches Handwörterbuch*, vol. 2, Leipzig.

Summary

Rachatłukum in the Slavic mouth

Two types of names for ‘Turkish delight’ are known in the Slavic languages: *rahat-lokum* ~ *ratluk*, and *lokum*. Even though most etymological dictionaries derive them from the same Arabo-Turkish etymon, their different structures are not discussed and the phonetic differences not explained. The aim of this paper is to establish the relative chronology of changes made to the original phrase, as well as to point out some problems which still remain more or less obscure.

Keywords: Slavic languages, Turkish language, etymology, language contact, loanwords.